

Bağdatlı İsmâil Paşa'nın *Hediyyetü'l-Ârifîn* adlı eserinin kendi el yazısıyla ferağ kaydı (*Keşfü'z-zunûn*, I, mukaddime)

la açılan Zâbit Mektebi'nde okuyarak subay çıktı. 1875'te İstanbul'a gitti ve 1878'de hayatının bundan sonrasını geçireceği Bakırköy'e yerleşti. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından sonra mirilivâ rütbesiyle Jandarma Dairesi ikinci şube müdürü oldu. 1920'de bu görevden emekli olduktan üç ay sonra vefat etti ve İstanbul'da Bakırköy Mezarlığı'na defnedildi.

Eserleri. Askerlikle ilmî çalışmalarını beraber yürüten İsmâil Paşa İstanbul'a gelişinden az sonra başladığı ve otuz beş yıllık bir emek mahsulü olan iki önemli eserle ilim âleminde tanınmıştır. 1. *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. *Keşfü'z-zunûn*'a zeyil olarak Arapça kaleme aldığı bu eserinde Kâtib Çelebi'nin göremediği yahut bahsetmediği veya ondan sonra yazılan çeşitli ilim dallarından dört bin kadar Arapça, Farsça ve Türkçe kitap hakkında kısa bibliyografik bilgiler vermektedir. *Keşfü'z-zunûn* için meydana getirilmiş zeyiller içinde en geniş İsmâil Paşa'nın bu eseridir. Eser tamamlanmasını takip eden uzun bir bekleyişten sonra müellif nüshası esas alınarak Şerefeddin Yalıtıkaya ve Kilisli Rifat Bilge tarafından iki cilt halinde yayıma hazırlanıp Millî Eğitim Bakanlığı'nca İstanbul'da basılmıştır (I-II, 1945-1947). Duyulan ihtiyaç üzerine eserin 1972'de tıpkı basımı yapılmıştır. Ayrıca Tahran'da yapılmış birçok ofset baskısı da vardır. *İzâhu'l-meknûn*'un müellif hattı ekisik bir müsvedde nüshası Yapı ve Kredi Bankası Genel Müdürlüğü Kütüphanesi'nde (İstanbul) bulunmaktadır. 2. *Hediyyetü'l-Ârifîn*, *esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-muşannifin*. Büyük bir biyografî ve bibliyografya ansiklopedisidir. İki ciltlik eserde İslâm âleminde yetişmiş 9000 civarında müellifin (I. ciltte 5398) hal tercümesi ve bunların çeşitli ilim dallarına ait 50.000 civarında kitabı (I. ciltte 25.000 eser) söz konusu edilmektedir. Bazı müellifler hakkında çok kısa bilgi ile yetinilirken bazılarının hayatları ve eserleri hakkında ise oldukça geniş bilgi verilmiş, Türk olanlar isimlerinin yanına yıldız işareti konularak ayrıca belirtilmiştir. *Hediyyetü'l-Ârifîn* müellif nüshası esas alınarak Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Avni Aktuğ tarafından iki cilt halinde yayıma hazırlanıp Millî Eğitim Bakanlığı'nca I. cildi 1951'de, II. cildi de 1955'te İstanbul'da basılmıştır. Bu eserin de *İzâhu'l-meknûn* gibi Tahran'da yapılmış birçok ofset baskısı vardır. Ayrıca Nail Bayraktar'ın eserde adı geçen müelliflerin şöhret buldukları künye, nisbe, mahlas ve lakapları esas alarak hazırladığı yeni bir indeks Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır (*Hediyyetü'l-Ârifîn, Esmâ'ü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Muşannifin Şöhretler İndeksi*, İstanbul 1990).

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn, nâsirlerin girişi, I, 13; *İzâhu'l-meknûn*, I, 158; *Osmanlı Müellifleri*, III, 28; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 193; Kehhâle, *Mucemü'l-mü'ellifin*, II, 289-290; Bâkir Emîn el-Verd, *A'lâmü'l-İrâkî'l-hadîs (1869-1969)*, Bağdad 1977, I, 129-130; İmâd Abdüsselâm Raûf, *et-Târîh ve'l-mü'errihâne'l-İrâkıyyûn*, Bağdad 1983, s. 284-285; Zirikîlî, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 326; *Ma'al-Mektebe*, s. 79-80; İzzüddin Tenûhî, "Hediyyetü'l-Ârifîn", *MMİAdm.*, XXX/1 (1955), s. 129-131; Rudolf Sellheim, "İsmâ'îl Başa Al-Bağdâdî, Hadîyat al-Ârifîn asma' al-mu'allifin wa âtâr al-muşannifin", *Oriens*, VIII, Leiden 1955, s. 295-296; "Baban-zâde İsmail Paşa", *TDEA*, I, 275; "İsmail Paşa (Bağdatlı)", *ABR.*, XII, 42.

HULÛSİ KLİÇ

BAĞDATLI MEHMED FEHMİ

Fehmî b. Abdirrahmân
b. Selîm el-Hazrecî
(1873-1944)

Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde
Arap edebiyatı tarihi
müdürlüğü yapan İraklı âlim.

Musul'da doğdu. *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye* adlı eserinde "müdürris-zâde" sıfatını kullandığına göre babası veya dedesi de müdürristi. Bağdat'ta vilâyet matbaası idaresiyle beraber *Zevrâ* gazetesini yazı işlerinde çalıştı. Bağdat'tan İs-

Bağdatlı
Mehmed
Fehmî

tanbul'a giderek orada Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Arap edebiyatı tarihi müdürlüğü yaptı. Siyasî faaliyetlerde de bulunan Mehmed Fehmî 1912'de İstanbul'da Hizbül-ahd'i kuranlar arasında yer aldı. Irak'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasından sonra bu ülkeye gitti. 1921'de Bağdat'ta II. Faysal'ın sarayında teşrifat müdürlüğü görevinde bulundu. 1924-1930 yılları arasında Bağdat'taki Âlû'l-Beyt Üniversitesi'nde rektörlük yaptı. Kısa bir süre de Maarif vekili oldu. Ancak Irak'ın İngilizler'le yaptığı anlaşmaya karşı çıkararak bakanlıktan istifa etti. Bu konuda yazdığı makalelerde yönetime karşı sert tenkitlerde bulundu. Bu yazılarından dolayı Irak hükümeti onu Kuzey Irak'a sürgüne gönderdi. Sürgünden döndükten sonra ölümüne kadar inzivaya çekildi ve Bağdat'ta vefat etti.

Eserleri. Ana dili olan Arapça yanında Fransızca ve bilhassa Türkçe'yi de çok iyi bilen Bağdatlı Mehmed Fehmî'nin en meşhur eseri *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye*'dir (İstanbul 1335/1917). Edebiyat Fakültesi'nde takrir ettiği derslerden oluşan bu hacimli çalışmasında müellif "Maksad" başlığı altındaki giriş kısmında, basım hazırlıkları yapılan eserin dört ciltten ibaret olacağını ve Câhiliye döneminden itibaren sırasıyla muhadramûn*, müvelledûn* ve muhdesûn*u, ayrıca çağdaş Arap edebiyatı tarihini ihtiva edeceğini ifade etmektedir. Ancak bunlardan sadece I. cilt neşredilmiş, I. cilde ait zeyille diğer üç cildi neşredilmemiştir.

950 sayfadan ibaret olan ve sadece Câhiliye dönemi Arap edebiyatının bir kısmına tahsis edilmiş bulunan bu ilk cilt, müellifin de belirttiği gibi, önce çerçevesi geniş tutularak konuyla ilgisi olmayan ayrıntılı bilgilere yer verildiğinden eksik kalmış ve bu sebeple bir zeyille ikmal edilmek istenmiştir. Bununla

birlikte Câhiliye devri Arap edebiyatı ve tarihinin anlaşılması için gerekli birçok mâlumatı ihtiva etmektedir. Örnek olarak kaydedilen şiir ve nesir parçalarının önce bilinmeyen kelimelerini, sonra da tercümelerini vermesi yönünden de Türk okuyucuları için son derecede faydalıdır. Ancak tarihi konulara dair verdiği bilgiler tenkitçi bir gözle okunmalıdır.

Eser şu ana başlıkları ihtiva etmektedir: Zuhûr-i İslâm'dan Önce Araplar, Şu'arâ-yı Dîn, Ebâtîl, Târîh-i Lisân, Edeb, Târîh-i Edebiyyât, Câhiliye, Câhiliye'nin Mekârim-i Ahlâkı, Edebiyyât-ı Câhiliye'nin Envâ ve Aksâmı, Mukayese, İmr-uülkays, Tarafe, Zühme, Lebîd, Amr b. Kûlsûm, Antere, Hâris b. Hillize, Nâbiga, A'sâ, Abîd b. Abras ve bunların muallakaları. Bunlardan Târîh-i Lisân, Edeb, Târîh-i Edebiyyât ve Mukayese başlıkları altında anlattıkları özellikle önem taşımaktadır. Eser dil, dil tarihi, edebiyat ve edebiyat tarihiyle ilgili konularda Corcî Zeydan'ın *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye*'si ile Mustafa Sâdik er-Râfîî'nin *Târîhu âdâbi'l-'Arab*'ının bir sentezini yapmıştır. Kitabın tamamının basılamaması Arap edebiyatı tarihi için bir kayıptır.

Târîh-i Edebiyyât-ı Arabîyye'nin kaynakları *el-Eğânî* (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî), *Cemheretü eş'ârî'l-'Arab* (Ebû Zeyd el-Kureşî), *Şerhu'l-Mu'allakât* (Zevzenî), *Kâmus Tercümesi* (Mütercim Âsım), çeşitli divanlar, *Lisânü'l-'Arab* (İbn Manzûr), *el-Müzhir* (Süyûtî), *el-Kâmil* (Müberred) gibi klasik kaynak eserlerle *İlyâzetü Homirus* (Süleyman el-Bustânî), *Bulâğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâli'l-'Arab* (Mahmûd Şükrî el-Âlûsî), *Târîhu âdâbi'l-*

'Arab (Mustafa Sâdik er-Râfîî), *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabîyye* (Corcî Zeydan), *Şu'arâ'ü'n-Nasrâniyye* (L. Şeyho), *Târîhu'ilmî'l-edeb'inde'l-İfrençî ve'l-'Arab* (Muhammed Rûhî Bek el-Makdisî) gibi zamanına göre modern araştırmalarla belli başlı Fransızca ansiklopedilerdir.

Mehmed Fehmî'nin bundan başka *Be-yânün mücezan Câmi'ati Âli'l-beyt ve ş-şu'beti'd-diniyye fi devreyi min hayâtihimâ: devrû't-te'sis ve devrû'l-cihâdi'l-'ilmî* (Bağdad 1930) ve *Maqâlât siyâsiyye, târihiyye, ictimâ'îyye* (I-II, Bağdad 1930-1932) adlarında iki eseriyle kaynaklarda adı geçen *Hikmetü't-teşri'i'l-İslâmî* adında bir eseri daha olduğu belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

ed-Deltü'l-'Irâqî, Bağdad 1355/1936, s. 920; Cl. Huart, *Arap ve Arap Dilinde İslâm Edebiyatı* (trc. Cemal Sezgin), İstanbul 1944, Ağâh Sırrı Levend'in önsözü, s. 8; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 58; Kehhâle, *Mu'cemül-mü'ellifin*, VIII, 78; a.mlf., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 546; G. Awâd, *Mu'cemül-mü'ellifin*, Bağdad 1966, II, 496-497; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. VIII.

HULÛSİ KILIÇ

BAĞDATLI MUHAMMED EMİN EFENDİ

(ö. 1309/1891)

Tanzimat devri
Osmanlı ulemâsından,
Mecelle Cemiyeti âzası.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Bağdat'ta doğduğu, orada tahsilini tamamlayarak müftü olduğu bilinmektedir. Şûrâ-yı Devlet'in kurulması için vi-

lâyetlerden davet edilenlerden biri olarak İstanbul'a geldi (1867) ve bir yıl sonra Mecelle Cemiyeti âzalığine tayin edildi. 1877'de de ilk Âyan Meclisi âzalığine getirildi.

Mecelle Cemiyeti ilmî heyeti arasında Bağdatlı Emin Efendi diye bilinir. *Mecelle*'nin birden dörde kadar olan kitaplarında "Şûrâ-yı Devlet âzası" unvanını kullanmıştır. Beşinci ve müteakip kitapların müzakeresine katılmayan Emin Efendi'nin iştirak ettiği müzakerelerde derin bilgi ve tecrübesinden istifade edilmiştir. Emin Efendi İstanbul'da vefat etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mecelle, I-IV, tür.yer.; Gövsa, *Türk Meşhurları*, I, 398; Ebûlulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, İstanbul 1946, s. 162-163; Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, İstanbul 1954, s. 225.

HULÛSİ YAVUZ

BAĞDATLI RÛHÎ (bk. RÛHÎ-i BAĞDÂDÎ).

BÂĞİSTÂNÎ

(باغستانی)

VII. (XIII.) yüzyılda
Mâverâünnehir bölgesinde
faaliyet gösteren bir mutasavvîf.

Taşkent'in dağ eteklerinde bulunan Bâğistan köyünde doğdu. Soyunun Hz. Ömer'e ulaştığı rivayet edilir (Fahreddin Safî, s. 368). Nakşibendiliğin önde gelen şeyhlerinden Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın (ö. 895/1490) anne tarafından dedesidir. Bâğistânî 1256-1258 yılları arasında Buhara'ya giderek o sırada bu şehirde oturmakta olan ve tarikat silsilesi Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî'ye ulaşan Şeyh Selâhaddin el-Bulgarî'ye (ö. 698/1298) intisap etti. Fahreddin Safî'nin bildirdiğine göre Bahâeddin Nakşibend'in halifesi Ya'küb-ı Çerhî, müridi Ubeydullah Ahrâr'a Şeyh Ömer Bâğistânî ile bir yakınlığı olup olmadığını sormuş, o da tevazu göstererek, "Ailemin büyükleri Ömer Bâğistânî'ye intisap etmişlerdi" diye cevap vermişti. Ya'küb-ı Çerhî daha sonra Bahâeddin Nakşibend'in Ömer Bâğistânî'yi beğenip takdir ettiğini söyler. Bahâeddin Nakşibend'e göre tamamen bir zevk hali olan cezbeden sonra şer'an zaruri olan istikamet haline dönmek zor bir iş'tir. Bâğistânî bu zor işi başaran, "cezbeyle istikameti cemedin" büyük velilerdendir.

Bağdatlı Muhammed Emin Efendi'nin de mührünü taşıyan (sağdan ikinci) *Mecelle*'nin üçüncü kitabı ile ilgili *Mecelle Cemiyeti'nin* hazırladığı 12 Nisan 1870 tarihli rapor (BA, İradeler, Dosya Usulü, nr. 65/7)

